

UDK 930.253(41=163.6)"1926/1953"

Prejeto: 14. 11. 2005

Slovenija in Slovenci v britanskem arhivu – malo drugače

MATEJA JERAJ

dr., višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana,
el. pošta: mateja.jeraj@gov.si

JELKA MELIK

doc., dr., višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana,
el. pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

Velika Britanija je bila ena vodilnih sil v Evropi in svetu. Kot taka je budno spremljala dogajanja v Evropi. Slovenci so ji bili zanimivi le kot prebivalci pomembnega dela Evrope, a bolj v Jugoslaviji kot v Avstriji. Dokumentov, ki kakorkoli zadevajo Slovence, je veliko. Gradivo so iskali in uporabljali mnogi slovenski znanstveniki, pa tudi drugi raziskovalci. Predvsem so bili to dokumenti, pomembni za politično zgodovino, manj pa so jih zanimali drobni opisi slovenske dežele in Slovencev, ki so jih ob raznih priložnostih in v raznih obdobjih slovenske zgodovine zapisali za politiko nepomembni opazovalci. Toda tudi ti niso le zanimivi, temveč tudi koristni. Na eni strani nas opozarjajo, da je treba dokumente uporabljati z veliko mero previdnosti, zadržanosti in razmisleka, zavedajoč se, kako je bilo poznavanje razmer njihovih ustvarjalcev v precejšnji meri subjektivno, v marsičem površno in dostikrat polno predsodkov. Na drugi strani pa nas vabijo k opazovanju in razmišljanju.

KLJUČNE BESEDE: *Britanski arhiv (The National Archives), britansko zunanje ministrstvo (FO), Slovenci, Slovenija, slovenska zgodovina, dokumenti*

ABSTRACT

SLOVENIA AND SLOVENES IN BRITISH ARCHIVES – FROM A SLIGHTLY DIFFERENT POINT OF VIEW

Great Britain used to be one of the leading forces in Europe and in the world. As such, it kept a vigilant eye on the events and activities going on in Europe at that time. Great Britain had found Slovenes interesting only as the inhabitants of Europe, emphasis being laid on the fact that they were the inhabitants of Yugoslavia more than the inhabitants of Austria. There are a number of documents, concerning Slovenes in various and different aspects. The materials had been used and researched by many Slovene scientists as well as other research experts. Above all, those had been the documents which had been, to a high degree, considered meaningful and significant for the political history, while on the other hand, much less interest had been taken in the minute descriptions of the Slovene country and the Slovene people; the documents had been written down at various occasions and in different periods of Slovene history by the observers, who were not important, but rather trivial with regard to the politics of that period. But nevertheless, those documents are, apart from being interesting, also considerably useful. On one hand, they have been drawing our attention to the fact that the documents have to be used with a great deal of precaution, restraint and consideration, and that we should be aware of the fact, that the knowledge of their authors about the circumstances of the described period, was to a considerable extent subjective, in a number of aspects superficial, and very often full of prejudice. On the other hand, they have been enticing us to a closer observation and reflection concerning those issues.

KEY WORDS: *British Archives (The National Archives), British Foreign Office (FO), Slovenes, Slovenia, Slovene history, documents*

Velika Britanija je bila ena vodilnih sil v Evropi in v svetu. Kot taka je budno spremljala dogajanja v Evropi, posebej v Franciji, Nemčiji, Avstro-Ogrski, Italiji, Turčiji in Rusiji, naš prostor pa zaradi svoje prehodne lege. Slovenci so ji bili zanimivi le kot njegovi prebivalci, a bolj v Jugoslaviji kot v Avstriji. Dokumenti, ki kakorkoli zadevajo Slovence, so številni in so bolj ali manj očitno prisotni v različnih fondih osrednjega britanskega arhiva. Sistematično in popolno evidentiranje vseh virov, povezanih z zgodovino Slovencev, je zamudno in težko izvedljivo. Gradivo so iskali in uporabljali mnogi slovenski znanstveniki, tudi drugi raziskovalci. Predvsem so bili zanje zanimivi dokumenti, pomembni za politično zgodovino, manj pa so jih zanimali drobni opisi slovenske dežele in Slovencev, ki so jih ob raznih priložnostih in v raznih obdobjih slovenske zgodovine zapisali za politiko nepomembni opazovalci. Kar nekaj jih je. Predstavili bomo le nekaj odlomkov iz teh starih "papirjev" iz obdobja od 1920 do 1960, in sicer po eno iz vsakega desetletja, ko je bilo zanimanje za Slovence, vsaj tako se zdi, nekoliko večje kot navadno. Vsi objavljeni zapisi so vzeti iz fonda zunanjega ministrstva, v katerem je ohranjenega največ arhivskega gradiva, pomembnega ali samo zanimivega za Slovence in slovensko zgodovino. Poglejmo si torej najprej nekoliko podrobneje ta fond.

Začetki britanskega zunanjega ministrstva segajo v leto 1782, ko je bil poleg oddelka za notranje zadeve in kolonije ustanovljen tudi oddelek za zunanje zadeve. Oddelek je imel različna imena. Naziv *Foreign Office* (FO) se je prvič pojavil 4. aprila 1807 in je bil od tega leta pa vse do konca svojega obstoja – do leta 1968, ko se je združil v *Foreign and Commonwealth Office*, tudi splošno uveljavljen naziv oddelka.

Delo zunanjega ministrstva je sprva obsegalo vodenje korespondence z vodstvi tujih držav, pogajanja z ambasadorji ali ministri evropskih držav in Združenih držav Amerike, sprejemanje tujih in oblikovanje lastnih delegacij ter dopisovanje z vsemi drugimi glavnimi oddelki svoje države. Med zunanjim ministrstvom in drugimi oddelki je obstajala pomembna razlika. Drugi oddelki so opravljali natančno predpisane in povsem uresničljive naloge, dolžnost tega ministrstva pa je bila izpolniti čimveč nacionalnih interesov, ki pa so morali biti sprejemljivi tudi za vlade tujih držav. Tega pa ni bilo mogoče doseči le z administrativnimi ukrepi, ampak z diplomacijo. V določenem smislu je zunanje ministrstvo mogoče pojmovati tudi kot nekakšen glavni štab britanske diplomatske dejavnosti in predstavništev v tujini. Čeprav je bila primarna naloga zunanjega ministrstva vedno vzdrževanje diplomatskih odnosov z drugimi suverenimi državami, pa je včasih opravljal tudi administrativne naloge.

V zunanjem ministrstvu je bilo sprva zaposle-

nih le nekaj uradnikov, a je njihovo število kmalu začelo naraščati. Postopoma so se jim pridružili še prevajalci, dešifranti (vsi telegrami in pisma, ki so potovala z redno pošto, so bili šifrirani), tipkarji, svetovalci, diplomati in drugi. Dokumente, za katere se je sčasoma uveljavil naziv *FO record series*, so uradniki vpisovali v za to določene knjige – registre. Leta 1801 je postalo hranjenje korespondence, ki ji je prenehala operativna raba, dolžnost knjižničarja. Dokumenti so bili že na oddelkih urejeni po državah, v knjižnici pa so oblikovali tehnične enote. Tak sistem urejanja dokumentov (serije dokumentov, ureditev po geografskih enotah) se je ohranil do 20. stoletja. Preizkusili so več različnih načinov in se leta 1920 končno odločili za urejanje dokumentov po oddelkih zunanjega ministrstva, znotraj oddelka pa po državah ali po skupinah držav. Ponovno se je sistem razvrščanja dokumentov zamenjal leta 1950; takrat je bil uveden sistem, ki je temeljil na vsebinskih zadevah (*common subject-based filing scheme*). Ohranil se je do leta 1968.

Notranji razdelki zunanjega ministrstva so bili oddelki (*departments*) in so se v grobem delili na dve poglavitni kategoriji: politično (ali diplomatsko) in nepolitično. Politični so bili pristojni za določeno geografsko območje, drugi pa za posamezne zadeve. Zato je bila za prve bolj pogosta ureditev po geografskih enotah, za druge pa po vsebinskih sklopih.

Tako oddelki kot države so imeli svoje oznake, alfabetske ali numerične. V obdobju 1906–1946 so imele države pri oddelkih, pristojnih za določen teritorij (to so bili predvsem politični oddelki) v registrih in indeksih numerično oznako (Jugoslavija je bila na primer označena s številko 92, Italija z 22, Avstrija oz. Avstro-Ogrska s 3 itd.), pri oddelkih, katerih delo je bilo razdeljeno po vsebinskih zadevah, pa so bile s številko označene zadeve (v okviru konzularnega oddelka je bilo na primer imetje od leta 1946 označeno s št. 277, pomorski sporazumi od leta 1928 s 285, repatriacija od leta 1946 z 299 itd.). Oddelki so imeli alfabetske oznake, na primer *American A*, *Central C*, *Southern R*, *Treaty T*, *Communications X* itd.

Politični oddelki (*Political departments*) so bili tisti, v okviru katerih je potekala diplomatska dejavnost. Vsak od njih je vodil diplomatske odnose z določeno skupino držav. V obdobju 1782–1831 sta obstajala le dva takšna oddelka: "južni" (*Southern*), v katerega je bila uvrščena tudi Avstrija (in kot njen sestavni del tudi slovensko ozemlje), in "severni" (*Northern*). Kasneje se je ta razdelitev večkrat spremenila. Pred prvo svetovno vojno (1882–1914) so obstajali trije oddelki: "zahodni" (*Western /Europe/*), "vzhodni" (*Eastern /Europe/*), "ameriški in azijski" (*American and Asiatic*). Avstrija je bila tedaj uvrščena v "zahodnega". Med prvo svetovno vojno sta se vzhodni in zahodni oddelek združila v *War de-*

partment, po letu 1920 pa jih je spet delovalo več: *Central*, *Southern* (od 1933), *Western* (od 1922 *League of Nations and Western*), *American and African* (od 1930 *American*), *Eastern* (do 1924), *Egyptian* (od 1924) in *Far Eastern*. Naj omenimo le, da so bile države, v katerih je živel največ Slovencev (Jugoslavija, Italija, Avstrija in Madžarska) do leta 1933 uvrščene v "centralni" oddelek, od leta 1933 pa v "južni". Med 2. svetovno vojno so politični oddelki nadaljevali delo, razen Društva narodov in t. i. zahodnega oddelka. Od konca 2. svetovne vojne do leta 1968 je delovalo več kot deset političnih oddelkov, ki so pokrivali določena geografska območja. Ta so se večkrat spremenila. Za Slovenijo in Slovence je pomembno vedeti, da je bila Jugoslavija ves čas v okviru "južnega" oddelka, ki je zajemal še Albanijo, Bolgarijo, Podonavje, Grčijo, Madžarsko, Romunijo, Trst (od 1948) in Turčijo. Za nas sta predvsem zanimiva še oddelka, v katera sta spadali Italija in Avstrija. Italija je do konca 2. svetovne vojne spadala v "južnega", potem do leta 1954 v "zahodnega", od leta 1954 v "zahodnega in južnega", od 1963 pa spet v "zahodnega". Avstrija je do 1933 spadala v "centralnega", po 1933 v "južnega", med 2. svetovno vojno in po njej pa večinoma spet v "centralnega".

"Nepolitični" oddelki pa so bili: konzularni (*Consular*), trgovinski (*Commercial*), za trgovino s sužnji in Afriko (*Slave Trade and African departments*); *Chief clerk's department*; oddelki za mednarodne sporazume (*Treaty departments*); urad za potne liste (*The passport office*); knjižnica, arhiv in raziskave (*Library, Archives and Research Departments*); informacijski oddelki (*News and Information Departments*); oddelek za komunikacije (*Communication department*); oddelki za dominione in Commonwealth (*Dominions and Commonwealth departments*); oddelek kulturne povezave (*The Cultural Relations Department*); oddelek za zahteve (*The Claims department*); *The Permanent Under Secretary's department* in Britanska predstavništva v tujih državah.

V vojnem času so delovali različni začasni oddelki. Za Slovence je bila v času druge svetovne vojne posebej pomembna uprava za posebne operacije, znana pod kratico SOE (*Special Operations Executive*), ki je vodila sabotaže in prevrate, rušila sovražnikove objekte in prometne poti ter vzpodbujala ustanavljanje in delovanje oboroženih skupin na območjih, ki jih je okupiral sovražnik. Dokumenti SOE se nahajajo v več serijah, za Slovenijo pa je posebej pomembna serija za Balkan (HS 5), v kateri je tudi gradivo za Jugoslavijo.

Arhivsko gradivo zunanjega ministrstva pa ni urejeno le po oddelkih (čeprav deloma tudi, saj včasih kategorije povsem sovpadajo z oddelkom), ampak je razdeljeno v sedem pomembnejših kategorij:

1. Splošna korespondenca (General Correspondence)

V to skupino sodijo izvirni dokumenti, ki so jih zbrali v Londonu, in sicer: uradna sporočila z vsemi prilogami, ki so jih pošiljali britanski diplomatski predstavniki iz tujine, osnutki pisem, ki jih je zunanje ministrstvo poslalo tem predstavnikom, opombe, korespondenca z diplomatskimi predstavniki tujih držav v Veliki Britaniji, z drugimi vejami britanske vlade, raznimi posamezniki in organizacijami. Dokumenti, ki so nastali pred letom 1906, so razvrščeni v skupine (*classes*) od FO 1 do 83, 92 in 95 do 110. Večina dokumentov je razvrščena po državah, vendar pa je v tej skupini tudi nekaj dokumentov splošne ali mešane narave, ki ne zadevajo le problematike določene države. Gradivo, zanimivo za zgodovino Slovencev, najdemo predvsem v okviru skupine FO 7; v okviru te je zbrano gradivo, ki zadeva Avstro-Ogrsko in njene predhodnike.

Izvirna korespondenca, ki jo je prejelo zunanje ministrstvo, je bila najprej klasificirana po državah, na katere se je nanašala, potem pa še v dve temeljni skupini: zunanjo in notranjo. Zunanja je bila sestavljena iz pošilk britanskih diplomatov in konzularnih predstavnikov v tujini in iz raznih dopisov, prejetih od posameznikov, ustanov, društev, organizacij ipd. določene države, notranja pa iz dopisov tujih diplomatskih predstavnikov v Londonu, pa tudi raznih posameznikov, ustanov, društev in organizacij iz Velike Britanije. Vendar pa je bilo korespondence iz tujine vedno več, večalo se je število britanskih diplomatskih in konzularnih predstavnikov, od njih pa so pričakovali, da bodo redno in pogosto poročali v domovino, hkrati pa tudi potrjevali prejem vseh prejetih dopisov. Zato se je znotraj te skupine vedno bolj uveljavljala še delitev na podskupine (*consular, commercial ...*), termin *foreign* pa je bil vedno manj v uporabi. Dokumenti, ki so nastali po letu 1906, tako niso razporejeni le po državah, ampak tudi glede na subjekt, in sicer: *Africa, New Series* 1906–1913 (FO 367), *Claims* od 1946 (FO 950), *Commercial* od 1906–1920 (FO 368), *Communications* od 1936 (FO 850), *Consular* od 1906 (FO 369), *Contraband* 1915–1920 (FO 382), *Cultural Relations* od 1944 (FO 924), *Dominions Information* 1929–1933 (FO 627), *Foreign Publicity* od 1947 (FO 953), *Library* od 1906 (FO 370), *News* 1916–1939 (FO 395), *Political* od 1906 (FO 371), *Prisoners of War and Aliens* 1915–1919 (FO 383), *Treaty* od 1906 (FO 372).

V katerih serijah najdemo gradivo za zgodovino Slovencev?

Podatke za Jugoslavijo najdemo že v skupini "zahteve" (*Claims from 1906*), v fondu, ki nosi oznako FO 950 in vsebuje spise oddelka za zahteve (*Claims department: Correspondence and claims*). V tej seriji najdemo gradivo o Jugosla-

viji iz obdobja 1946–1956, ki govori o različnih zahtevah, ki se nanašajo na lastnino (fasc. 127), razne finančne zahteve (fasc. 128), jugoslovanske zakone, ki zadevajo odškodnino za vojno škodo in ureditev predvojnih dolgov ter obveznosti (fasc. 129) ipd. Kar precej gradiva za Jugoslavijo je v okviru serije *Consular od 1906*, ki nosi oznako **FO 369** in vsebuje korespondenco konzularnega oddelka (*Consular Department: General Correspondence from 1906*). Gradivo za Jugoslavijo se nanaša na obdobje 1921–1953 in leto 1960 ter je zbrano v 47 fasciklih ali mapah. Do zdaj je bilo gradivo le deloma pregledano. Vsebina gradiva za obdobje 1921–1937 iz popisa, ki je na voljo, ni vidna. Za Slovenijo zanimivo gradivo, ki je nastalo po letu 1938, in je nekoliko podrobneje popisano, pa naj bi se nahajalo v fasciklih 2517 (vprašanje konzularne pošte v Ljubljani, 1938) in 2550 (konzularno predstavništvo v Ljubljani, 1939). Sicer pa tu zbrano gradivo govori med drugim tudi o vračanju lastnine britanskim državljanom (leto 1945), varovanju britanskih interesov v Jugoslaviji in problemih britanskih državljanov v Jugoslaviji (leto 1946), o angleško-jugoslovanskem sporazumu o trgovini in plovbi (leto 1946), premoženju britanskih državljanov v Jugoslaviji (leto 1948). O britanskih vojaških grobovih v Jugoslaviji govori korespondenca iz let 1949, 1950, 1953, o konzularni konvenciji pa tista iz let 1953 in 1960. Tudi v seriji *Cultural relations* z oznako **FO 924** najdemo gradivo za Jugoslavijo, na primer v fasciklu št. 446, ki vsebuje gradivo iz let 1945 in 1946. Tu so poročila o konferencah jugoslovanskih vojaških zdravnikov in kirurgov, o 3. kongresu jugoslovanske armade, kulturnih razmerah v Beogradu, dejavnosti ustanove *British Council* v Jugoslaviji. V seriji *Foreign Publicity FO 953*, ki vsebuje dokumente informacijskih oddelkov, je kar precej gradiva za Jugoslavijo in Trst iz obdobja 1947–1953 (predvsem v okviru *Information Policy department*). Obsega mesečna in četrtletna poročila britanskega predstavnika v Beogradu, dopise o prepovedi angleških časopisov in revij v Jugoslaviji, o filmih, informacije o opisu vsebine biltena britanske ambasade v Beogradu, poročila o italijanskih poskusih vplivanja na tržaške volivce ipd. Tudi v seriji *Ministry of information and Foreign Office: Foreign Publicity Files* z oznako **FO 930**, ki vsebuje gradivo iz obdobja 1939–1946, najdemo nekaj gradiva za Jugoslavijo (npr. v fasciklu 272, v katerem je omenjena tudi potreba po tiskovnem predstavniku v Ljubljani). V seriji *News Department: General correspondence from 1906* z oznako **FO 395** najdemo gradivo za obdobje 1914–1939. Dokumente tega oddelka najdemo tudi v okviru serije **FO 371** (*Political departments: General Correspondence from 1906*). Serija *politične korespondence (Political from 1906)* z oznako **FO 371** je daleč najobsežnejša in na splošno najpomem-

bnejša. Tudi za zgodovino Slovencev lahko tukaj najdemo največ podatkov. Če pogledamo popis fonda 371, ki se nanaša na Jugoslavijo, ugotovimo, da je vsebina posameznih tehničnih enot za obdobje po 2. svetovni vojni podrobneje navedena (fascikel št. 59583 na primer obsega gradivo iz leta 1946, iz opisa vsebine pa razberemo, da gre za letno poročilo o pomembnih jugoslovanskih osebnostih), gradivo med obema vojnama je dokaj grobo popisano (opis vsebine je velikokrat splošen in vsebuje le oznako kot na primer "partizansko gibanje" ali "general Mihailović" – fascikle je vredno natančno pogledati, saj večkrat vsebujejo tudi za slovensko zgodovino zanimive podatke), vsebina gradiva iz obdobja 1921–1937 pa sploh ni predstavljena.

2. Registri in indeksi (Registers and Indexes)

Vsebina te skupine je razvidna že iz njenega imena. Kot splošna korespondenca se tudi ta skupina deli na več podskupin ali serij: serija *Registers of General Correspondence* (1817–1920) z oznako **FO 566** vsebuje dnevnike in registre posameznih oddelkov ter splošne registre, v katerih so v največji meri zavedeni prejeti in poslani spisi; starejši dnevniki in registri oddelkov so zbrani v seriji *Miscellanea, Series 1782–1817* z oznako **FO 95**; *Registers /Library series/ and Indexes of General Correspondence* so v seriji **FO 802** in predstavljajo splošno korespondenco izpred leta 1906, ki je urejena po državah, register za vsako posamezno državo pa ima še svoje kazalo; mikrofilmske kopije so v seriji **FO 605**; indeksi k registrom oddelkov so v serijah **FO 566** in **FO 804**; fotokopije so v seriji **FO 738**; numerični (centralni) register, v katerem so zavedeni dokumenti iz obdobja 1906–1920, razdeljeni po serijah, glede na predmet, ki ga dokumenti obravnavajo, so v seriji **FO 662** (indeksi k tej seriji, urejeni po letih, iz katerih so vidni vsebinske zadeve, osebe in kraji, so na voljo v *Research Enquiries Room*); indeksi za splošno korespondenco za obdobje 1920–1951 so uvrščeni v skupino **FO 409**. Vendar pa je treba vedeti, da vsi dokumenti, navedeni v registrih in indeksih, niso bili nujno spoznani za dokumente, ki jih je treba trajno hraniti.

3. Arhivi ambasad in konzularni arhivi po letu 1906 (Embassy and Consular archives)

V tej skupini so dokumenti, ki so jih britanska diplomatska predstavništva prejela od zunanjega ministrstva, osnutki dopisov, ki so jih le-ta pošiljala zunanjemu ministrstvu, korespondenca teh predstavništev z vladami in drugimi organi oblasti v državah, v katerih so delovala, z drugimi britanskimi predstavniki in različnimi posamezniki. V tej seriji so tudi registri rojstev, porok in smrti britanskih državljanov, ki so bivali v tujini,

najrazličnejši poslovni dokumenti, dokumenti, ki govorijo o britanski cerkvi, pokopališčih, imetju britanskih državljanov na tujem itd. Vendar pa so v tem gradivu velike vrzeli, saj gradivo nekaterih predstavništev zaradi različnih razlogov sploh ni ohranjeno: nekateri so se izgubili zgolj po naključju, nekateri so bili namerno uničeni zaradi varnostnih razlogov, da gradivo ne bi prišlo v sovražnikove roke, nekateri niso bili spoznani za dokumente, ki jih je treba trajno hraniti. Gradivo britanskih diplomatskih predstavništev, ki so delovala v Jugoslaviji, je v štirih serijah: FO 536, FO 988, FO 989 in FO 990.

Vsekakor si je treba ogledati serijo FO 536, ki vsebuje korespondenco britanske ambasade, konzulatov in poslaništev v Jugoslaviji iz obdobja 1919–1957. Po ustanovitvi prve jugoslovanske države je britanska ambasada delovala v Beogradu, leta 1941, ko je 2. svetovna vojna zajela tudi Jugoslavijo, se je preselila najprej v London, leta 1943 pa v Kairo. 1944. leta je bila spet premeščena v London, a se je še istega leta vrnila nazaj, v osvobodjeni Beograd. Gradivo iz obdobja 1920–1940 je bilo uničeno, nekateri deli gradiva iz obdobja po letu 1940 še vedno niso dostopni, saj so zaprti za 50 let ali pa zadržani na oddelku zunanjega ministrstva. Serija vsebuje 113 tehničnih enot. Iz leta 1919 je ohranjenih le nekaj dopisov, gradivo iz obdobja 2. svetovne vojne pa obravnava notranjepolitično situacijo v Jugoslaviji po posameznih republikah, oborožene sile (mornarico, letalstvo itd.) in vojaške operacije na območju Jugoslavije, partizane in četnike, diplomatsko dejavnost, ki je potekala tudi izven Jugoslavije, zunanjo politiko in povezave ter odnose z drugimi državami, notranje zadeve po posameznih območjih (včasih je posebej obravnavana tudi Slovenija ali njen del, na primer nemška uprava na Koroškem in Kranjskem), jugoslovansko kraljevo družino, bombardiranje jugoslovanskega ozemlja, jugoslovanske državljane v tujini, vojne ujetnike, begunce, osvoboditev Jugoslavije itd. Dokumenti iz obdobja po vojni pa obravnavajo položaj katoliške cerkve v Jugoslaviji, politične in ekonomske zadeve, problematiko Trsta, notranje razmere po republikah (tudi posebej za Slovenijo), zunanjo politiko, sodstvo in kriminal, religije, sindikalno dejavnost, diplomatsko dejavnost Velike Britanije, proces proti Milovanu Djilasu, odnos Jugoslavije do mednarodnega socialističnega gibanja ipd. V seriji FO 988 je korespondenca britanske ambasade v Beogradu, v FO 989 korespondenca konzulata v Zagrebu, v FO 990 pa konzulata v Splitu. Pričakovati bi bilo, da bomo našli kaj zanimivega v prvi seriji, a žal vsebuje le eno skromno tehnično enoto, v kateri je nekaj dokumentov iz let 1946–1947 o vojaških pokopališčih na otoku Visu. FO 989 vsebuje 2 tehnični enoti, v kateri je zbrana korespondenca iz leta 1947, ki obravnava britansko lastnino in aretacije britanskih državljanov. FO 990 pa vse-

buje 1 tehnično enoto z dokumenti o vojaških grobovih.

4. Zaupni tisk (Confidential Print)

V poznih dvajsetih letih 19. stoletja so začeli zaupne dokumente posebnega pomena tiskati v več izvodih, razdeljeni pa so bili uradnikom zunanjega ministrstva, kabinetu in drugim oddelkom ter britanskim poslaništvom v tujini. Zanje se je uveljavil naziv *Confidential Print*. Po letu 1850 je njihovo število naraščalo, okrog leta 1906 pa je bila že skoraj vsaka pomembna pošiljka (ali telegram) natisnjena. Zbirka tega tiska je urejena numerično od leta 1827 do 1914; shranjena je v seriji FO 881. Obstaja pa še 94 vzporednih serij, ki deloma vsebujejo dvojnike dokumentov prej navedene serije, pa tudi veliko novjših dokumentov. Podatke za Jugoslavijo lahko najdemo v okviru serije zaupnega tiska za Jugoslavijo in Albanijo (*Confidential Print: Yugoslavia and Albania*) z oznako FO 504, za južno Evropo (*Confidential Print: Southern Europe*) z oznako FO 434 in v seriji za jugovzhodno Evropo (*Confidential print: South Eastern Europe*) za obdobje 1919–1947 z oznako FO 421. Vsebina gradiva v popisu ni navedena.

5. Sporazumi (Treaties)

Pred sprejetjem sporazuma morajo vse strani izmenjati pooblastila za odobritev sporazuma. Dokument, ki navaja soglasno usklajene pogoje sporazuma in so ga podpisali pooblaščenici vseh strank, se imenuje protokol. Podpisu protokola sledi ratifikacija – formalno sprejetje sporazuma in podpis voditeljev vseh udeleženih strani. Ratifikacije si izmenjajo vse strani, ki sklepajo sporazume, če pa je vpleteno večje število držav, pa jih shranijo na sporazumno dogovorjenem mestu. Osnutki britanskih ratifikacij z vso spremljajočo korespondenco iz obdobja 1814–1959 so večinoma shranjeni v seriji *Great Britain and General* z oznako FO 83. Originalni sporazumi so predvsem v dveh serijah: v FO 93 so protokoli sporazumov od leta 1695 dalje, ratifikacije sporazumov od leta 1782 dalje pa so v seriji FO 94. Protokoli in ratifikacije večstranskih sporazumov iz obdobja po letu 1969, pri katerih je bila ena od udeleženih strani tudi Velika Britanija, so v FO 949, tisti, ki se nanašajo na Evropsko gospodarsko skupnost od leta 1953 dalje, pa v FO 974. Korespondenco o sporazumih iz obdobja 1906–1966 vsebuje serija FO 372, ki je predstavljena kot *Treaty Department and successors: General correspondence from 1906*. Spisi iz obdobja od 1906 do 1923 so urejeni po državah (po abecednem redu), spisi iz obdobja od 1924 do 1949 po letih, v okviru leta pa po subjektih, spisi iz obdobja od leta 1950 do 1966 pa so urejeni po subjektih. Dokumente, ki govorijo o mednarodnih spo-

razumih, vsebuje tudi skupina FO 92, ki je danes označena kot *General correspondence before 1906: Continent Conferences*. Tu pa niso zbrani spisi oddelka za sporazume, ampak politična korespondenca med zunanjim ministrstvom in britanskimi predstavniki na kongresih v Parizu, na Dunaju ter drugih mednarodnih srečanjih, ki so sledila t. i. napoleonskim vojnám.

6. Zasebni arhivi in arhivi zasebnih uradov (Private and Private Office Papers)

Vse do preteklega stoletja so mnogi sekretarji zunanjega ministrstva, diplomati in uradniki od-tujili kot svojo zasebno lastnino neregistrirane dokumente, ki so nastali ob opravljanju njihove službe. Te "zasebne zbirke" so bile pozneje vr-njene zunanjemu ministrstvu, to pa jih je izročilo državnemu arhivu. Arhiv danes hrani približno 30 takšnih zbirk. Nekatere so mu bile podarjene, druge so bile dane le v depozit. Označene so kot *Gifts and deposits*, shranjene pa so v serijah PRO 30/1 do PRO 30/10. Zasebno gradivo vsebuje tu-di serija FO 954, v kateri so fotokopirani doku-menti, ki jih je zbral Anthony Eden, sekretar zu-nanjega ministrstva v letih 1936–1938 in 1940–1945 (originalne dokumente hrani univerzitetna knjižnica v Birminghamu).

V 20. stoletju je bilo vsem sekretarjem, di-plomatom in uradnikom zunanjega ministrstva ukazano, naj ob upokojitvi predajo vse uradne dokumente. Ti so bili izročeni državnemu arhivu in danes sestavljajo serijo *Private collections: Ministers and Officials: Various* z oznako FO 800, ki obsega več kot 70 zbirk različnih doku-mentov. V zbirki Ernesta Bevina, državnega se-kretarja za zunanje zadeve v obdobju 1945–51, najdemo na primer tudi takšne dokumente, ki za-devajo jugoslovansko in slovensko zgodovino, in sicer: o tržaškem vprašanju in jugoslovanski meji z Italijo nasploh, jugoslovanskih zahtevah do Avstrije, sporu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, o ekonomskih težavah Jugoslavije in možnih rešit-vah (podpore ipd.) itd. (fascikel z zaporedno št. 522).

7. Arhivi komisij in konferenc (Archives of Commissions and Conferences)

Fond FO vsebuje tudi gradivo številnih med-narodnih komisij, v katerih je med drugimi drža-vami sodelovala tudi Velika Britanija. Gradivo, ki je nastalo pred letom 1906, najdemo v okviru serije FO 83, gradivo o mirovnih konferencah v letih 1919–1920 pa v serijah FO 373, FO 374, FO 608 in FO 893.

8. Druge kategorije arhivskega gradiva bri-tanskega zunanjega ministrstva

V okviru arhivskega gradiva zunanjega mini-

strstva najdemo tudi posebne skupine dokumen-tov iz obdobja 2. svetovne vojne (*War-time Series*) in dokumente britanskih in zavezniških orga-nov, ki so po končani vojni sodelovali pri uprav-ljanju avstrijskega in nemškega ozemlja (*Control Office for Germany and Austria, British Element of the Allied Control Commissions, Allied con-trol Authority, Control Council* itd.). Gradivo za Jugoslavijo, na primer, lahko najdemo v FO 1063. Dokumenti britanskih komisarjev in njiho-vih vojaških predhodnikov v britanski coni Nem-čije so v serijah FO 1005, FO 1008, FO 1010, FO 1012, FO 1023, FO 1046, FO 1049 in FO 1056.

Po obstoječi zakonodaji so tako dokumenti zunanjega ministrstva kot tudi vsi drugi doku-menti britanske vlade (z nekaterimi izjemami) dostopni javnosti po 30-tih letih od nastanka. Nekateri dokumenti so zaprti tudi 50 ali 75 let, nekatere pa zaradi varnostnih ali obveščevalnih razlogov še vedno hranijo posamezni oddelki zu-nanjega ministrstva. Če je nedostopna javnosti cela tehnična enota, je to navedeno v popisu gra-diva, če pa so nedostopni le posamezni doku-menti, je to navedeno na listih, ki so vloženi na mestu manjkajočega dokumenta v tehnični enoti.

Vrnimo se sedaj k dokumentom samim.

Leto 1926¹

"... Moj novi ameriški kolega, ki je preživel poletje na Bledu, je med študijem slovenščine – izjemen poliglot, kakršen je, sedaj jezik gladko govori – dobil vtis, da Srbija močno zatira Slo-venijo. Svoji vladi je pošiljal kar se da srbofobna poročila. Rekel sem mu, da bi v Beogradu brez dvoma slišal prav toliko pritožb, če bi jih iskal, in da bi bilo dobro, ko bi se prepričal o upravičeno-sti očitkov, da ne bi prehitro sklepal. Glede na opažanja g. Princea pa sem se potrudil in se s svojimi slovenskimi znanci pogovoril o teh zade-vah in prišel do nekaterih ugotovitev. Slovenci se najbolj pritožujejo zaradi:

1. čezmernega obdavčenja,
2. izgube avtonomije, ki so jo imeli v avstro-ogrskem režimu,
3. sprememb lokalnih oblasti ob vsakokrat-nem padcu kabineta v Beogradu,
4. služenja vojaščine v nezdravih območjih, kot je Makedonija, in nobenih možnosti za nap-redovanje v višje čine,
5. ekonomske in industrijske stagnacije, ki je posledica neučinkovite in skorumpirane vlade Kraljevine SHS.

Zdi se, da je prvi očitek dokaj upravičen, saj so jugoslovanske dajatve dodali prejšnjemu avs-trijskemu davčnemu sistemu, odmerjajo pa se ar-bitarno. "Finanz delegat", čeprav Slovenec, do-biva provizijo, ki je sorazmerna znesku pobranih

¹ FO 371/11405, C 11028, Mr. Kennard's tour in Yugoslavia, from Mr. Kennard, Belgrade, 11. 10. 1926.

davkov. Povedali so mi, da bo verjetno obudil v življenje avstrijske odredbe, ki niso veljale niti pred osemdesetimi leti, da bo le našel nove vire dohodkov. Kar zadeva lokalno avtonomijo, ni verjetno, da bo beograjska oblast sprejela decentralizacijo, dokler bo Slovenijo v parlamentu zastopala ultra-klerikalna stranka brez konstruktivnega programa. Če bi ustanovili novo stranko, ki bi bila bolj verodostojna in bi si lahko zagotovila zastopnost v vladi, bi bilo lažje zagotoviti možnosti, da jim kdo prisluhne. Glede služenja vojaščine je povsem normalno, da rekruti služijo po vsej državi, zdi se tudi, da ni razlogov za trditev, da s Slovenci ravnajo trše kot s Srbi. Poleg tega je težko pričakovati, da bi slovenski oficirji, ki so se v avstrijski armadi bojevali proti Srbom, lahko napredovali na višje položaje ...

Nenavaden pojav v slovenskih političnih razmerah je položaj g. Gerjava, neodvisnega demokrata, ki je s svojo energijo in inteligenco zelo okrepil Pribečevičev vpliv v Sloveniji. Je lastnik "Jutra", najboljšega časopisa, v ljubljanski mestni skupščini je zagotovil imenovanje Pribečeviča za "velikega župana" in je kljub slabemu zdravju ohranil močan vpliv. Stranka dr. Korošca pa ne izgublja tal in klerikalnega vpliva in je kljub svojim negativnim kvalitetašom še močna ..."

Leto 1938²

"... Prebivalci različnih delov Jugoslavije, čeprav imajo seveda skupne slovanske značilnosti, kot so nagnjenost k misticizmu in polorientalskemu fatalizmu, se tako močno razlikujejo v značaju – to je posledica različnih zgodovinskih, kulturnih, religioznih in geografskih vplivov, ki so jim bili podvrženi – da je nujno treba obravnavati vsak plemenski del posebej.

... Slovenci (cca 1,200 000), ki prihajajo izpod dolgega podjarmljenja germanske dominacije, so marljivi in vztrajni, toda nezaupljivi, počasnega mišljenja in brez lastne iniciative. V političnem življenju vlada pomanjkljiva povezanost. Vpliv Rimskokatoliške cerkve je še vedno zelo močan. So materialisti, nagnjeni k pijanosti in nemoralnosti ...".

Leto 1944³

"Opravičujem se zaradi dolžine tega pisanja, a slovenski upor je gibanje, ki je preveč pomembno, da bi ga na kratko odpravili. Reči moram, da je v Srednji Evropi (in Slovenija je v bistvu bolj del Srednje Evrope kot pa balkanska država)

verjetno najpomembnejši dogodek te vrste po upor, ki ga je v času Napoleonovih vojn na Tirolskem dvignil Andreas Hofer ... Po politični plati so njegovi cilji povsem nacionalistični. S cilji federativne Jugoslavije so povezani bolj zaradi politične prikladnosti kot pa zaradi sentimentalnih vezi, je pa res, da slovenski partizani enoglasno sprejemajo Tita kot svojega voditelja. Predvsem pa je primer novega evropskega političnega občutenja: nacionalistično, močno levo usmerjeno, željno za vedno zlomiti socialno strukturo izpred leta 1939, predvsem pa prekiniti vezi s predvojnimi kraljem in vlado, ki sta to strukturo predstavljala.

Slovenski poskus ni tako pomemben zaradi ciljev, ki so skupni vsem, kot zaradi dejstva, da jih je Slovincem uspelo omejiti glede na praktične možnosti. Ne glede na svojo šibkost, politična struktura deluje. Tudi v senci sovražnikove okupacije so uvedli popolno civilno upravo (revolucionarno, če sodimo po predvojnih standardih), ki vsem na očeh gladko deluje ...

Zaradi tega izkustva je Slovenija politični most Srednje Evrope in pojasnjuje, zakaj politični pomen slovenskega upora presega njegovo vojaško vrednost (ki je v najboljšem primeru le sredstvo za doseg cilja).

Mislim, da so Rusi to zaznali bolje kot mi, zato je njihov povsod navzoči vpliv v Sloveniji precejšen.

Zato je Slovenija za nas med vojno izredno pomembna kot baza, iz katere lahko navežemo stike z odporniški gibanji v srednji Evropi in severni Italiji (ta značilnost Slovenije je po mojem mnenju pomembnejša od pomena njene vojaške moči, vsaj kar zadeva njeno udarno silo). Slovenci so še kako pripravljeni sodelovati pri tem prodoru, saj od njih ne zahteva ničesar, kar ni skladno z njihovimi lastnimi interesi, pomaga pa širiti območje njihovega vpliva. Našega neuspeha pri hitrejši izrabi te možnosti nikakor ne gre pripisati slovenski omahljivosti, ampak predvsem zamudi pri pridobivanju Titove odobritve za prihod britanskega vojaškega osebja ...

Pa še o nečem bi bilo dobro razmisliti, in sicer o uporabi slovenskih osvobojenih ozemelj kot varnega pristana za zavezniške padalce. Od tam bi v kritičnem času lahko napadli glavne strateške železniške povezave in se nato vrnili na varna območja, od koder bi jih kasneje evakuirali z letali.

A to so posebni primeri. Za nas je odpor na Balkanu zdaj pomemben zaradi števila nemških divizij, ki jih zadržuje na tem območju. Trenutno ta politika ni v nasprotju s slovenskimi težnjami in slovenski odpor nedvomno zadržuje veliko število nemških čet. Nikakor pa ne smemo pozabiti, da je to, vsaj kar zadeva Slovence, v veliki meri zgolj naključje; le malo več kot neprijetna, in upajo tudi, kratka nujnost. V naši veliki strategiji nikakor ne želijo igrati niti najmanjše vloge žrtve.

² FO 371/22473, R 8931, Intelligence Report for Yugoslavia, Political Section (National Characteristics), from Belgrade Chancery to Southern Department, 10. 11. 1938.

³ FO 371/44255, R 1934, Memorandum on the revolt in Slovenia by Lieut. Colonel P. A. Wilkinson, O. B. E. Royal Fusiliers, 27. 4. 1944.

Pri ocenjevanju vojaške pomembnosti slovenskih partizanov moramo vedno upoštevati važno dejstvo, da so mnogo, mnogo bolj kot Hrvati ali Bošnjaki neredna formacija – prostovoljci, zato zanje ne smemo uporabljati siceršnjih meril ...

Slovenci danes živijo življenje 18. stoletja: – konji in vozovi so najhitrejšo prevozno sredstvo; ljudje si pogosto lahko svetijo le s stopljeno svinjsko mastjo v izdolbeni buči; operirajo brez anestetikov in antiseptikov; sporazumevajo se s pomočjo kurirjev; tudi sanitarije so kot iz tistega časa: bilo bi torej nepošteno, če njihove vojske ne bi merili z merili 18. stoletja. To pomeni, da je preprosto nemogoče uporabiti Clausewitzeve teze in njegovo metafiziko o bojevanju.

Če sprejmemo takšno izhodišče, je jasno, da vrednost slovenskega vojaškega odpora ni v njegovih taktični uspešnosti, ampak v dejstvu, da ovira glavne nemške prometne zveze med Italijo in vzhodno fronto. Decembra 1943 so Nemci slovenskemu glavnemu štabu ponudili premirje. Slovencem so v zameno za neoviran prehod nemških sil po slovenskih cestah in železnici ponudili, da jih bodo pustili pri miru. Primorskim partizanom so ponudili celo svobodno Gorico.

Ponudba je bila s prezirom zavržena ...".

Leto 1953⁴

"Nekaj vtisov o Sloveniji"

Takoj ko prečkaš slovensko mejo, samo 25 milj severno od Zagreba, začneja pokrajina spreminjati svoj značaj. Polja in vasi so lepše in bolj urejene, kmetje manj slikoviti na pogled, mesta in meščani bolj uglajeni. Bolj ko greš proti severu, bolj so te značilnosti opazne, dokler ne prispeš do avstrijske meje in na svojem prvem obisku najverjetneje prideš do zaključka, da so Slovenci samo Hrvati, ki so bili bolj izpostavljeni zahodnemu vplivu.

Ta ugotovitev pa ne bi ugajala niti Slovencem niti Hrvatom; niti ni zadeva tako preprosta ...

Politična temperatura.

... Ta mala država z 1,5 milijona prebivalcev je dobesedno obsedena s svojimi neurejenimi mejami. Mejno vprašanje je tisto, ki vedno dvigne politično temperaturo. Univerzitetni profesor iz Ljubljane mi je pred kratkim rekel: "Nobenega pomena nima, da prosim Vas, državljana Združenega kraljestva, ki je brez mej, da bi razumeli občutljivo stanje naših ljudi. Naše meje so kot slabo prilegajoče se ogrodje. Na enem ali drugem kraju se rana znova odpre". Tujec lahko začuti njihovo žalost že ob prvem stiku. Njihova obremenjenost z italijansko mejo je skoraj patološka. Njihovo poznavanje dejstev, razen univerzitetno izobraženih strokovnjakov, ki znajo vsako pogo-

dbo do zadnje vejice na pamet, je tako slabo, kot so močna njihova čustva ...

Povsem drugačno je zanimanje za notranje zadeve. Tako kot pri Hrvatih je duševna zmeda, ki jo je povzročilo hitro menjavanje razmer, ustvarila v mnogih slovenskih krogih vzdušje nekakšne brezbriznosti, neprizadetosti. Levo usmerjeni profesor z univerze v Nottinghamu je v začetku leta predaval v Ljubljani o angleški literaturi. Nosil je živo rdečo kravato, svoji temi je dal močno marksističen poudarek in predaval je z revolucionarnim zanosom. Občinstvo pa ga je sprejelo tako hladno, da se je počutil, kot bi bil edini komunist v dvorani. Na drugem predavanju ni imel rdeče kravate.

Še ena tema je, ki vedno prebudi slovenske strasti. Kadar govorijo o Hrvatih, pokažejo vedno prezir in zagrenjenost. Le-ta je primerljiv le z zaničevanjem in grenkobo, s katero Hrvati obravnavajo Srbe. Mislim, da je razlog v obeh primerih enak. Manj razviti južni sosed ima zaradi velikosti in večje bližine Beograda prednost pri bolj donosnih upravnih in uradniških službah.

Slovenci imajo občutek večvrednosti. Ni treba prav dolgo iskati, da bi ugotovili, zakaj. Imajo namreč nekaj tako prirojene kot pridobljene učinkovitosti, redoljubnosti, delavnosti, prefinjenosti, ki sicer za normalna evropska merila niso na najvišji ravni, a drugod v Jugoslaviji vseh tega sploh ni. Te značilnosti, ki so delno vpliv Zahoda, dajejo slovenskim mestom in podeželju poseben pečat. Poglejmo najprej v mesta.

V mestih

Slovenska mesta so za odtonek elegantnejša. Tukajšnje blago je nekoliko finejše od tistega bolj proti jugu, izložbena okna so urejena z malo več okusa, hoteli imajo večkrat vodovodne napeljave, ki delujejo, vodo, včasih tudi toplo, ki teče, večina umivalnikov pa ima zamaške. Tudi meščani so malo bolje oblečeni in opaziti je nekaj zahodne "dekadence" v načinu življenja: tako moški kot ženske najdejo ob jutrih čas za kavo s smetano ... Ženske so precej elegantnejše in vljudejše kot njihove južne sestre ... Nemško govori in razume skorajda vsak Slovenec. To so nekatere od tistih malih stvari, zaradi katerih dobite občutek, da niste na Balkanu, ampak precej bližje domu. Zato so Slovenci prepričani, da so veliko boljši od Hrvatov in Srbov.

Britanski poslovnež mi je povedal, da so poslovne zadeve urejene tako dobro, kot je v tem sistemu pač mogoče, po zahodnih navadah. So trdi pogajalci in dokaj prebrisani, zviti, ostroumni ... Imajo sicer nekaj težav pri iskanju načinov za uresničitev svojih ciljev v okviru socialistične ekonomije, toda kljub vsemu se njihova iznajdljivost uveljavlja na najbolj presenetljive načine.

Slika mestnega življenja pa ne more biti popolna, če ne omenimo uspešnih, čeprav s težavo vzdrževanih malih gledališč v Ljubljani in Mariboru. V njih se jasno kaže zahodni vpliv. V zad-

⁴ PRO, FO 371/ 107818, Some Impressions of Slovenia, Notes from H. S. Marchant, H. M. Consul-General Zagreb, 6. 7. 1953.

njih dveh letih so njihovi repertoarji vključevali dela Shakespeara, Calderona, Shawa, Moliera, Brittena, Suter Mayerja (opera Romeo in Julija), Millerja (Smrt trgovskega potnika) in vse italijanske opere, ki sodijo v železni repertoar vsake operne hiše ... Predstave so vsak dan, razen v poletnih mesecih, gledališča pa so vedno polna. Zanimivo je, da nobena igra nima samo propagandnega namena, nekaj pa jih je povsem brez propagandne vsebine. Direktorja v obeh gledališčih imata več ali manj popoln nadzor nad izbiranjem iger, čeprav obstajajo delavski sveti. Zanimiv je tudi finančni položaj obeh (osrednjih) gledališč. Vladna podpora znaša kar štirikratno oziroma petkratno vsoto dobička.

Na deželi

Slovenija goji prvovrstno sadje, zelenjavo, hmelj in vinsko trto, blizu ima namreč sosede, ki vse to potrebujejo. Zato najdemo tukaj bolj tržno in v izvoz usmerjeno kmetijstvo kot na jugu. Marljivost, spretnost, redoljubnost in znanje so kmetje prevzeli od prejšnjih generacij, ki so imele stik z zunanjim svetom ... Ti prebivalci vasi so prav tako iznajdljivi kot njihovi sorodniki v mestih. Če traktor daje boljše rezultate od ducata motik, bodo uporabljali traktor. To pravilo pa ne velja vedno na jugu, saj je v okviru prijateljskih vaških skupin marsikje v ospredju ročno delo ... Prehod iz predvojnega načina kmečkega življenja k sedanjemu v Sloveniji ni bil tako izrazit ali težaven kot v nekaterih drugih delih Jugoslavije.

UDBA

Na splošno smo spoznali, da je Slovenija bolj prefinjena in civilizirana, četudi ne vedno boljša, zaradi svoje preteklosti in sedanjih stikov z Zahodom. Vendar pa je zelo težko pojasniti, zakaj imamo občutek o precej močnejši dejavnosti UDBE ... Najočitnejši znak njene stalne prisotnosti je strah, zaradi katerega se mnogi Slovenci še vedno bojijo navezati stike z ljudmi iz Zahodne Evrope ...

Rimokatoliki

In na koncu še vprašanje religije. Vse do vzpostavitve sedanjega režima so bili Slovenci znani kot "bolj katoliški od papeža". Toda oni so

bili tudi tisti, ki so najprej začeli ustanavljati duhovniška združenja, ki so se prilagodila komunističnim avtoritetam. Moji hrvaški prijatelji so odpravili ta problem s kar preveč preprosto razlago: Hrvati so vedno avtomatično proti vladi, Slovenci pa se podvizajo, da so bolj "vladni" kot vlada sama. V tem je prav gotovo nekaj resnice. Delno pa je verjetno pravilna tudi razlaga mojega slovenskega znanca, da se je Rimskokatoliška cerkev na Hrvaškem med vojno identificirala z ustaši, v Sloveniji pa so duhovniki odšli v hribe s komunisti. Zaupne vezi, ki so se stkale v obdobju skupne nevarnosti, so se v mnogih primerih pokazale močnejše od bolj uradnih povezav z oddaljenejšim Vatikanom ...

Moram pa vsekakor priznati, da sem o tem zelo malo slišal. Nekaj sem prebral v časopisih ...

Zaključek

Upam, da bo iz teh zapiskov mogoče razbrati, da ima Slovenija povsem drugačne probleme kot Hrvaška ... Morda sem razlike še preveč poudaril. Če sem jih, sem jih zato, ker so bile zame nekoliko nepričakovane. Prav gotovo obstaja tudi druga stran medalje ... Kljub razlikam glede zgodovine in značaja, kljub vzajemnemu nezaupanju in ljubosumnosti, moramo priznati, da so Hrvati in Slovenci pripadniki dveh slovanskih narodov, ki so v preteklosti preveč trpeli zaradi neslovenskih gospodarjev, da bi tako zlahka pretrgali to tovarštvo."⁵

Zapisi so vsekakor in na več načinov zanimivi. Opozarjajo pa nas, da je treba tovrstne dokumente uporabljati z veliko mero previdnosti, zadržanosti in razmisleka, zavedajoč se, da je bilo poznavanje razmer njihovih ustvarjalcev v precejšni meri subjektivno, v marsičem površno in velikokrat polno predsodkov. Povsem napačen pa bi bil tudi sklep, da jih sploh ne smemo upoštevati. Ti drobni utrinki z različnih potovanj po naši deželi nas silijo k opazovanju samih sebe in če drugega ne, k razmišljanju.

⁵ Dokumente je prevedla prevajalka Maja Urek; za to se ji najlepše zahvaljujemo.